

Нина Владимировна ВАСИЉЕВА

УЛОГА „РУСКОГ ФАКТОРА” У РЕШАВАЊУ
ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПИТАЊА У ВРЕМЕ
ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА*

Превод и увод: Тамара Животић**

УВОД

Чланак „*Роль ’русскоіо фактора’ в решении юіославянскоіо вой- роса в іоды Первой мировой войны*“ („Улога ’руског фактора’ у решавању југословенског питања у време Првог светског рата“) написан је руком Нине Владимировне Васиљеве, доктора историјских наука. Уз то, она је водећи научни сарадник Института за војну историју Министарства одбране Руске Федерације. Обрађивала је војну и политичку историју. Аутор је многобројних радова који говоре о различитим везама и односима које је Русија имала са другим државама кроз историју, као и оних који говоре о утицајима и улогама које је руска држава одиграла у међународним односима током историје.

Чланак је објављен у оквиру зборника „*Двесіи лейі новой сербскоіі іосударствіенностіі: К юбилею начала Первоіо сербскоіо*

* Изворно објављено као Н. В. Васиљева „Роль ,русского фактора‘ в решении югославянского вопроса в годы Первой мировой войны“, В. К. Волков (ред.), *Двесіи лейі новой сербскоіі іосударствіенностіі: К юбилею начала Первоіо сербскоіо восстания 1804-1813 іі*, Санкт Петербург 2005, 240-252.

** Преводац и аутор увода текста је студенткиња основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, *zivotictasa@gmail.com*.

восстания 1804-1813 гг“ („Двеста година нове српске државности: Ка јубилеју почетка Првог српског устанка 1804-1813. године“). Уредник зборника је истакнути руски историчар Владимир Константинович Волков (1930-2005). Био је доктор историјских наука, професор, члан Руске академије наука. Специјализовао се у области новије историје земаља Источне Европе, историје међународних односа и спољне политике Русије. Аутор је више од 150 објављених радова и носилац Ордена части. Сам зборник је директно посвећен почецима Српске револуције, Првом српском устанку, као и развоју српске државе кроз даљу историју. Први српски устанак уједно представља почетак борбе за независност, за стварање самосталне државе, и представља први покрет за национално ослобођење на Балкану у то време. Овај зборник сачињавају радови руских историчара који су активно изучавали српску историју и развој српске државности. Стога радови обухватају период од Првог српског устанка до почетка 21. века.

Обрађивање односа српске и руске државе кроз историју је од вишеструког значаја. Пре свега, зборник се бави једним од најзначајнијих периода српске државе – њеним покретима за ослобођење и неким од највећих искушења које је српски народ подносио. Сам Први српски устанак је скренуо пажњу целе Европе на Србију, а посебно Русије.

Русија је одувек заузимала посебно место у српској историји. За Србију, она је била једноплеменска словенска држава, исте православне вере, која јој је одувек пружала подршку и стављала је под своју заштиту. Могуће је да су се управо у овом периоду, почетком 19. века, трајно учврстиле не пријатељске већ братске везе између ове две државе. Помажући устанике, борећи се у ратовима на Балкану, подржавајући дипломатске напоре Србије, Русија је неминовно утицала на токове српске историје. Она је одувек била једина велика сила која је стајала уз Србију и када нико други није. То је несумњиво допринело томе да Србија оствари широку аутономију у оквиру Османског царства, као и да стекне независност на Берлинском конгресу 1878. године. Када погледамо историју Хрвата или Словенаца нећемо наићи на стварање њихових самосталних и независних држава све до 90-их година 20. века, са изузетком краткотрајне Независне Државе Хрватске; упркос томе што је понекад и постојала подршка неке стране силе, ипак се чини да су недовољна помоћ и неповољне спољнополитичке околности засметале њиховим циљевима. Стога је овај зборник од изузетне важности за српску публику, која добија

увид у мотиве оваквог руског деловања, као и узроке и правце одређених токова српске историје.

Конкретно, чланак чији се превод овде даје значајан је због тога што описује руску помоћ Србији у Првом светском рату, и настоји да проникне у њен значај. Србија је током целе своје историје показивала херојство и јунаштво, српски народ одувек је тежио ка слободи и независности, али је то у годинама Првог светског рата добило нову димензију и то у очима све Европе. Мала Србија није могла да сама изнесе рат против три државе које су је опколиле и зато се посебно истиче руска помоћ у ратним операцијама, а поготово при пребацивању српске војске и народа са обала Јадранског мора на Крф и друга грчка острва.

Међутим, поред тога, од ништа мањег значаја за Србију није подршка Русије у југословенском питању. У Србији су постојали планови о јужнословенском уједињењу још у 19. веку. Она је желела да се уједини са већином крајева у којима се налазио остатак српског народа, а неки планови за уједињење су имали и јужнословенску компоненту. Наравно, ауторка нам указује на то да се Русија у то време руководила својим интересима, као и да је њој овакво уједињење ишло на руку због могућности простирања свог утицаја преко веће српске државе на Балкан уопште. Без обзира на политичке разлоге, којих има много, неспорно је да је било каква руска помоћ, тј. помоћ било које велике силе, била од пресудног значаја за остваривање српских интереса - управо зато што су велике силе диктирале међународне односе и Србима је било потребно да нека од њих стане на страну њиховог интереса. То је управо била Русија. Ауторка нам даје увид у то да је постојала тежња ка остварењу „Велике Србије”, односно уједињењу свих територија на којима је живело српско становништво у јединствену српску државу. Она нас индиректно упућује на тај велики значај који је Русија играла у српској историји - и који је могла да одигра у остварењу ове српске тежње, те да промени ток историје какву ми знамо. Наиме, она истиче да је могуће да би се остварило управо овакво уједињење, тј. „Велика Србија” а не Југославија - да се у Русији није догодила унутрашња политичка криза, грађански рат и Октобарска револуција, који су приморали Русију да изађе из рата. У супротном, могуће је да бисмо данас имали другачију историју. И то нам показује колико је значајно обрађивање ове теме.

На крају, разумевањем односа између Србије и Русије, разумевањем тока којим је он ишао, веза које су се стварале и на чему су се заснивале, разумевањем значаја исте вере и словенства за претке

ових народа, можемо схватити и суштину данашњег братског односа Србије и Русије, можемо разумети зашто је Србији Русија увек била тако важна. Стара латинска изрека каже да је историја учитељица живота. То је несумњиво тако, и то нам показује пример утицаја историје руско-српских односа на данашњицу. Зато сматрам да ће чланак који је овде представљен на српском језику бити од велике користи нашој домаћој публици.

Н. В. ВАСИЛЬЕВА

РОЛЬ «РУССКОГО ФАКТОРА» В РЕШЕНИИ ЮГОСЛАВЯНСКОГО ВОПРОСА В ГОДЫ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Известно, что как в зарубежной, так и в отечественной исторической литературе балканская политика России, различные версии о ее ответственности за начало Первой мировой войны остаются предметом острой научной полемики. В советский период отправным моментом для дискуссий служил тезис, выдвинутый еще в 20-е гг. М. Н. Покровским, об «агрессивной политике русского царизма» и о его якобы извечной борьбе за торговые пути, прежде всего за Черноморские проливы, что, по мнению историка, явилось одной из главных причин Первой мировой войны¹. Эту же точку зрения продолжали разделять Е. А. Адамов, Я. М. Захер, А. Л. Попов, В. М. Хвостов и другие. Более поздние и детальные исследования российских и зарубежных историков подвергли сомнению данное утверждение и продемонстрировали далеко не однозначный характер внешнеполитической деятельности России в Балканском регионе, а также негативное отношение российских правящих кругов к определенным экстремистским идеям объединения югославянских народов.

Царское правительство подходило к вопросам создания крупного югославянского государства на Балканах, к реализации идей «Великой Сербии» с точки зрения российских национальных интересов и, прежде всего, обеспечения безопасности Российской империи на юге. В начале XX в. оно рассматривало Сербию как своего рода первый бастион на пути возможного вторжения сил Тройственного союза через Балканы и Румынию на юг России. Об этом говорилось в плане российского Генерального штаба на случай войны с Тройственной коали-

1 См.: Покровский М. И. Империалистическая война. М., 1928; Он же. Балканские войны//БСЭ. 1926. Т. 4. С. 504.

Н. В. ВАСИЉЕВА

УЛОГА „РУСКОГ ФАКТОРА” У РЕШАВАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ПИТАЊА У ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Познато је, како у иностраној тако и у домаћој историјској литератури, да балканска политика Русије, односно различите верзије о њеној одговорности за почетак Првог светског рата, остају предмет жустре научне полемике. У совјетском периоду као полазни моменат за дискусију служила је теза, постављена још 20-их година од стране М. Н. Покровског, о „агресивној политици руског царизма” и о његовој наводној вечној борби за трговачке путеве, пре свега за црноморске мореузе, што је, по мишљењу историчара, послужило као један од главних узрока за покретање Првог светског рата.¹ Ту тачку гледишта делили су Е. А. Адамов, Ј. М. Захер, А.Л. Попов, В. М. Хвостов и други. Каснија и детаљнија истраживања руских и страних историчара подвргла су сумњи дато тврђење и показала су да је карактер спољнополитичке делатности Русије у Балканском региону био далеко од једнозначног, а такође и да је постојао негативан став руских владајућих кругова према појединим екстремним идејама уједињења југословенских народа.

Царска влада приступала је питањима стварања велике југословенске државе на Балкану и реализацији идеје „Велике Србије” с тачке гледишта руских националних интереса и, пре свега, обезбеђивања безбедности Руског царства на југу. Почетком 20. века она је посматрала Србију као својеврсни први бедем на путу могуће најезде снага Тројног савеза преко Балкана и Румуније на југ Русије. О томе се говорило у плану руског Генералног штаба у случају рата с Трој-

1 Вид.: *Покровский М. Н. Империалистическая война М., 1928: Исто, Балканские войны//* ВСЕ. 1926. Т.4.С.504.

цией, согласно которому Сербия в союзе с Болгарией должны были стремиться к сдерживанию части австро-венгерских сил².

Факты свидетельствуют, что в этот период Балканский регион хотя и оставался важным направлением внешней политики России, но речь скорее шла об установлении благоприятного для нее режима Черноморских проливов, необходимого с точки зрения экономических и оборонных потребностей страны.

Как справедливо отмечает российский историк В. Н. Виноградов, к началу XX в. правящая бюрократия России пришла к единому мнению о том, что национальным интересам страны отвечают сложившиеся к этому времени границы империи, территориальное пространство, и что задача состоит в «сохранении уже достигнутых Россией пределов, без расширения таковых»³. Военный министр генерал А. Н. Куропаткин во всеподданнейшем докладе Николаю II, представленном в начале 1900 г., в котором подводились итоги военной и внешнеполитической деятельности Российской империи за два прошедших века и намечались перспективы на век XX, писал, что Россия достигла «своих естественных границ» и не нуждается в новых приращениях территории и населения, которые могут только ослабить ее⁴.

Действительно, после того как 28 июля 1914 г. Австро-Венгрия объявила войну Сербии, у России был выбор: отказаться от поддержки Сербии и занять «нейтральную» позицию. Однако правящие круги ведущих мировых держав хорошо понимали, что конфликт не может ограничиться лишь войной между Сербией и Австро-Венгрией, а примет общеевропейский характер. Министр иностранных дел России С. Д. Сазонов, например, сразу же после австрийского ультиматума заявил: «Это – общеевропейская война!», и действия Австро-Венгрии направлены, в сущности, столько же против России, сколько и против Сербии⁵. Таким образом, была подмечена главная суть международных процессов — глобализация военно-политических отношений и столкновение интересов военно-политических группировок в конфликтных зонах, в данном случае в Сербии и на Балканах.

Весь вопрос заключается в том, угрожала ли Германия в тот исторический момент жизненным интересам России, в том числе и

2 Павлюченко О. В. Россия и Сербия 1888—1903 (дипломатические отношения, общественные связи). Киев, 1987. С. 7.

3 Виноградов В. Н. Вклад малых стран в развязывание Первой мировой войны // Первая мировая война. Пролог XX века / Отв. ред. В. Л. Мальков. М., 1998. С. 35–40.

4 См.; Там же. С. 41.

5 Сазонов С. Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 219.

ним савезом, према ком је Србија у савезу с Бугарском требало да тежи задржавању дела аустроугарских снага.²

Чињенице сведоче да је у том периоду Балкански регион остао важан правац спољне политике Русије, али да је реч најпре ишла о установљавању за њу погодног режима црноморских залива, неопходног с тачке гледишта економских и одбрамбених потреба земље.

Као што исправно примећује руски историчар В. Н. Виноградов, до почетка 20. века владајући бирократски апарат Русије сагласио се у ставу да националним интересима земље одговарају границе царства формиране до тог времена, тај територијални простор, и да се задатак састоји у томе да се „сачувају границе које је Русија освојила, без њиховог ширења”.³ Војни министар, генерал А.Н. Куропаткин, у свом врховном извештају који је почетком 1900. године поднео Николају II, у ком се резимирала војна и спољнополитичка делатност Руске империје за претходна два века и наговештавала перспектива за 20. век, писао је да је Русија достигла „своје природне границе” и да јој нису потребна нова повећања територије и становништва која је могу само ослабити.⁴

Заиста, након што је 28. јула 1914. г. Аустроугарска објавила рат Србији, Русија је имала избор: да одустане од подршке Србији и да заузме „неутралну” позицију. Ипак, владајући кругови водећих светских држава добро су схватили да се сукоб не може ограничити само на рат између Србије и Аустроугарске, већ да ће задобити општеевропски карактер. Министар спољних послова Русије С. Д. Сазонов је, на пример, изјавио одмах после аустроугарског ултиматума: „Ово је општеевропски рат!” и да су ратне операције Аустроугарске усмерене, у суштини, против Русије колико и против Србије.⁵ Тако је била означена суштина међународних процеса – глобализација војно-политичких односа и сукоб интереса војно-политичких група у конфликтним зонама, у датом случају у Србији и на Балкану.

Читаво питање своди се на следеће: да ли је Немачка угрожавала у том историјском моменту виталне интересе Русије, укључујући и оне на Балкану? С тим у вези од велике важности је тајна порука

- 2 Павлюченко О. В. Россия и Сербия 1888–1903 (дипломатические отношения, общественные связи). Кијев. 1987. С.7.
- 3 Виноградов В. Н. Вклад малых стран в развязывание Первой мировой войны // Первая мировая война. Пролог XX века / Отв. ред. В.Л. Малков. М., 1998. С. 35–40.
- 4 Вид.: *Исто*, С. 41.
- 5 Сазонов С.Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 219.

на Балканах? Большой интерес в этой связи представляет секретная записка на высочайшее имя, составленная в отделе Морского генерального штаба в конце 1913 — начале 1914 г. В ней говорилось:

«Последние 15 лет Германия всеми силами стремилась поработить Россию экономически и ослабить ее в политическом и военном отношении. Российский рынок переполнен немецкими товарами, международный престиж страны сильно подорван, а ее военное могущество сокрушено. Но возрождение России уже началось и идет быстрыми шагами вперед; в Германии пробуждаются вследствие этого серьезные опасения за дальнейшее распространение своего влияния, и немцы уже спешат принять меры»⁶.

Кроме того, как справедливо отмечал С. Д. Сазонов, для России не сделать ничего для Сербии значило не только отказаться от завершения своей исторической миссии, но и «сдать без сопротивления врагам славянских народов занятые вековыми усилиями политические позиции...»⁷

Специфика роли балканских стран в развязывании Первой мировой войны заключалась в том, что ни одна из них в самый момент ее возникновения не была в ней заинтересована, но каждая стремилась воспользоваться конфликтом для территориального расширения.

Нельзя, например, отрицать, что сараевские заговорщики, руководитель организации «Черная рука» Д. Димитриевич (Апис) и другие члены этой организации имели поддержку среди радикально настроенных кругов сербских военных, которые могли пойти на экстремистские действия и были готовы к втягиванию Сербии в войну для реализации своих авантюрных замыслов по созданию «Великой Сербии».

Не случайно российский военный агент в Сербии полковник В. А. Артамонов с обеспокоенностью сообщал в Петербург о попытках организации «Черная рука» установить с ним контакт. «Не скрою, — писал Артамонов в донесении от 17 января 1912 г. в главное управление Генерального штаба, — что “Черная рука” сделала через одного офицера попытку войти в сношения со мной. Конечно, я немедленно и решительно отклонил приглашение переговорить с членами тайной организации, чтобы не дать им возможности примешать при агитации имя России»⁸. В этом же документе военный агент указывал, что в Сербии любая партия и организация для завоевания на-

6 Цит. по: Писарев Ю.А. Тайны Первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914—1915 гг. М., 1990. С. 109–110.

7 Сазонов С. Д. Воспоминания. М., 1991. С. 60—64.

8 Вишняков Я. В. Балканы: хвайка «Черной руки». Была ли причастна русская военная разведка к деятельности тайной офицерской организации в Сербском королевстве // Военно-исторический журнал. 1999. № 5. С. 39.

упућена цару лично, састављена у одељењу Поморског генералног штаба крајем 1913–почетком 1914. г. У њој је писало:

„Последњих 15 година Немачка је свим силама тежила да угњетава Русију економски и да је ослаби у политичком и војном смислу. Руско тржиште је препуно немачке робе, међународни углед земље је прилично унижен, а њена војна моћ је урушена. Али поновно рођење Русије је већ почело и граби брзим корацама напред; у Немачкој као последица тога буди се озбиљна забринутост за даље ширење њеног утицаја, и Немци већ журе да предузму одговарајуће мере”⁶

Осим тога, као што је исправно тврдио С.Д. Сазонов, за Русију је не учинити ништа за Србију значило не само одустати од привођења крају своје историјске мисије, већ и „предати без отпора непријатељима словенских народа политичке позиције заузете вишевековним напорима...”⁷

Специфичност улоге балканских земаља у избијању Првог светског рата огледала се у томе што ниједној од њих у самом тренутку његовог избијања није било у интересу да ратује, али је свака тежила да искористи сукоб да би се територијално проширила.

Не треба, на пример, порицати да су сарајевски завереници, предводник организације „Црна рука” Д. Димитријевић (Апис) и други чланови ове организације, имали подршку у радикално расположеним српским војним круговима, који су били спремни на екстремистичке акције и на то да увуку Србију у рат ради реализације својих авантуристичких замисли о оснивању „Велике Србије”.

Није случајно руски војни агент у Србији, пуковник В. А. Артамонов, узнемирено саопштавао Петербургу о покушајима организације „Црна рука” да ступи с њим у контакт. „Нећу крити - писао је Артамонов у извештају од 17. јануара 1912. г. главној управи Генералног штаба - да је 'Црна рука' покушала да успостави контакт са мном преко једног официра. Наравно, ја сам брзо и одлучно одбио позив да преговарам са члановима тајне организације да им не бих омогућио да умешају приликом агитације име Русије”⁸ У том документу војни агент је указивао да у Србији свака партија и организација, како би добила подршку народа, тежи да повеже своју делатност с именом Русије „или бар да све представи као да чини с

6 Цит. од: Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. Россия и Сербия в 1914–1915. г. М., 1990. С. 109–110.

7 Сазонов С.Д. Воспоминания. М., 1991. С. 60–64.

8 Вишняков Я. В. Балканы: хватка „Чёрной руки“. Да ли је руска војна обавештајна служба имала учешћа у делатностима тајне официрске организације у Краљевини Србији // Војно-историјски часопис. 1999. Бр. 5. С. 39.

родной поддержки стремится связать свою деятельность с именем России «или по крайней мере представить, что все делается с ведома и одобрения России»⁹. Военный министр В. А. Сухомлинов на основании донесений В. А. Артамонова проинформировал Николая II о тайной политической организации в Сербии, преследующей «национальные идеи», и об участии в ней офицеров сербской армии. В документе говорилось, что организация «Объединение или смерть» (официальное название «Черной руки». — Н. В.) имела существенное влияние на сербское правительство и что у нее были сторонники среди многих влиятельных лиц как военных, так и гражданских¹⁰.

Царское правительство предостерегало сербского монарха от авантюрной внешнеполитической деятельности этой организации и ее установки на насильственные действия по присоединению к Сербии территорий с сербским населением, входящих в Австро-Венгрию, что могло спровоцировать войну, к которой Россия не была готова. Официальный Белград, во всяком случае, сербский премьер Н. Пашич, также был противником террора и заговоров и много раз указывал на опасность насильственных внешнеполитических действий тайного союза¹¹.

Сразу же после событий в Сараево министр иностранных дел Российской империи С. Д. Сазонов посетил австро-венгерское посольство и сделал в книге запись об осуждении «безумного злодейства». Он уведомил временно исполняющего обязанности посла о том, что императорское правительство осуждает терроризм, но категорически опроверг версию Вены, что в заговоре участвовало сербское правительство. «Непричастность Сербии к сараевскому преступлению для нас очевидна», — заявил министр¹².

Официальный Белград должен был сознавать, что страна будет первой жертвой нападения в случае объявления Австро-Венгрией войны в ответ на сараевское покушение. Временный поверенный в делах России в Белграде В. Н. Штрандтман информировал Петербург о полной неподготовленности Сербии к военным действиям на июль 1914 г. «Сараево, — писал он, — спутало все карты Сербии и поставило на очередь возможность (военного) столкновения в самый неблагоприятный для Сербии момент»¹³.

Рассчитывать на военную помощь России сербскому правительству также не приходилось, так как Н. Пашичу во время посещения им

9 Там же.

10 Там же. С. 45.

11 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 30.

12 Сазонов С. Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 81.

13 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 31.

учешћем и одобрењем Русије”.⁹ Војни министар В. А. Сухомлинов је на основу извештаја В. А. Артамонова информисао Николаја II о тајној политичкој организацији у Србији која се води „националним идејама” и о учешћу официра српске војске у њој. У документу је писало да је организација „Уједињење или смрт” (званични назив „Црне руке” – Н. В.) имала суштински утицај на српску владу, и да је имала присталице међу многим утицајним лицима, како војним тако и цивилним.¹⁰

Царска влада је упозоравала српског монарха на авантуристичку спољнополитичку делатност ове организације и на њену усмереност на насилне операције ради припајања Србији територија са српским становништвом које улазе у састав Аустроугарске, што је могло да испровоцира рат на који Русија није била спремна. Званични Београд, у сваком случају српски премијер Н. Пашић, исто тако је био противник терора и завера и много пута је указивао на опасност од насилних спољнополитичких операција тајне организације.¹¹

Одмах после догађаја у Сарајеву министар спољних послова Руске империје С. Д. Сазонов посетио је аустроугарску амбасаду и оставио је у књизи белешку осуде „безумног злочина”. Он је обавестио вршиоца дужности амбасадора о томе да царска влада осуђује тероризам, али је категорички оповргао верзију Беча о томе да је у завери учествовала српска влада. „Неумешаност Србије у сарајевски злочин за нас је очигледна, изјавио је министар.”¹²

Званични Београд је морао знати да ће земља бити прва жртва напада у случају објаве рата Аустроугарске као одговор на Сарајевски атентат. Привремени отпражник послова Русије у Београду В. Н. Штрандтман информисао је Петербург о потпуној неспремности Србије за ратна дејства у јулу 1914. г. „Сарајево је – писао је он – помрсило конце Србији и довело до могућности (војног) сукоба у најнепогоднијем часу за Србију”.¹³

Српска влада такође није могла да рачуна на војну помоћ Русије, пошто у време посете Н. Пашића и престолонаследника Александра Петербургу јануара-фебруара 1914. г, осим уопштених уверавања у вези с подршком Србији од стране Николаја II никаквих конкретних предлога о војној помоћи није било. Напротив, 9. априла 1914. г. срп-

9 Исто

10 Исто. С. 45.

11 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 30.

12 Сазонов С.Д. Воспоминания. Берлин, 1927. С. 81.

13 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 31.

и престолонаследником Александром в январе—феврале 1914 г. Петербурга, кроме общих заверений от Николая II в поддержке Сербии, никаких конкретных предложений о военной помощи не было сделано. Наоборот, 9 апреля 1914 г. сербской стороне было передано, что Россия не может поставить Сербии запрошенное ею вооружение¹⁴.

Для российско-сербских отношений в годы Первой мировой войны важное значение имел так называемый югославянский вопрос. В конце 1914 г. сербское правительство впервые официально сформулировало военные и политические цели. 7 декабря 1914 г. Народная скупщина Сербии провозгласила Нишскую декларацию, в которой выдвигались задачи освобождения еще не освобожденных югославянских народов и их объединение с Сербией, а 15 декабря принц-регент Александр выдвинул задачу создания «Великой Сербии».

Что касается оказания помощи Сербии в войне, то роль России, так же как и других государств Антанты, не была однозначной. Царское правительство, придавая большое значение балканскому театру военных действий, все же отводило ему второстепенную роль. Большой акцент был сделан на дипломатические усилия по восстановлению Балканского союза. Россия и другие государства Антанты стремились восстановить сербскоболгарское сотрудничество. При этом царские дипломаты оказывали давление на Сербию, заставляя ее идти на территориальные уступки в Македонии в пользу Болгарии. За это Сербии был обещан выход к Адриатическому морю. Великие державы, по существу, вели торг с малыми государствами по вопросу их участия в войне, обещая каждому из них ту или иную территорию.

Одной из особенностей российско-сербских отношений в период войны было то, что Россия уклонялась от заключения с Сербией официального соглашения о военном союзе, подписать которое предложил Н. Пашич в конце 1914 г. Позиция Сербии в этом вопросе достаточно понятна. Сербский премьер-министр после победы над австрийцами в Колубарском сражении добивался от государств Антанты официального признания Сербии в качестве своего военного союзника. Это давало бы право Королевству после войны сесть за стол мирных переговоров на равных, не дожидаясь милости из рук великих держав.

По мнению многих исследователей, для России заключение такого соглашения в начале войны, когда ее военное положение было крайне тяжелым, означало бы, что царское правительство давало

14 Поповић Н. Србија и Царска Русија. Београд, 1994. С. 66. Сербия просила поставить ей 120 тыс. ружей, а также орудия, снаряды, патроны.

ској страни је било пренесено да Русија не може да достави Србији тражено наоружање.¹⁴

За руско-српске односе у време Првог светског рата од великог је значаја такозвано југословенско питање. Крајем 1914. г. српска влада је први пут званично формулисала војне и политичке циљеве. 7. децембра 1914. г. Народна скупштина Србије је прогласила Нишку декларацију, у којој су се истицали задаци ослобођења још увек неослобођених југословенских народа и њихово уједињење са Србијом, а 15. децембра престолонаследник Александар је истакао задатак стварања „Велике Србије”.

Што се тиче пружања помоћи Србији у рату, улога Русије, као и других сила Антанте, није била једнозначна. Царска влада, која је велики значај придавала балканским војним операцијама, ипак их је стављала у други план. Главни акценат био је на дипломатским напорима на обнављању Балканског савеза. Русија и друге силе Антанте тежиле су да обнове српско-бугарску сарадњу. При томе су царске дипломате вршиле притисак на Србију, терајући је да направи територијалне уступке у Македонији у корист Бугарске. За то је Србији био обећан излаз на Јадранско море. Велике силе су се, у суштини, цењкале са малим државама по питању њиховог учешћа у рату, обећавајући свакој од њих ову или ону територију.

Једна од особености руско-српских односа у периоду рата је била та што је Русија избегавала да закључи званични споразум о војном савезу са Србијом, који је предложио Н. Пашић крајем 1914. г. Позиција Србије је по том питању прилично јасна. Српски премијер је после победе над Аустријанцима у Колубарској бици покушавао да добије од сила Антанте званично признање да Србија има статус војног савезника. То би дало право Краљевини да после рата седне за сто мировних преговора на равној нози са осталима, да не чека милост из руку великих сила.

По мишљењу многих истраживача за Русију би закључивање оваквог споразума на почетку рата, када је њен војни положај био крајње тежак, значило да је царска влада давала одређене гаранције територијалним захтевима Србије. Она ово није могла да учини, пошто је земља и сама у великој мери зависила од својих савезника у Антанти, посебно 1915. г. када јој је веома била потребна свестрана помоћ Енглеске и Француске.

14 *Појовић Н.* Србија и Царска Русија, Београд, 1994. С. 66. Србија је молила да јој се достави 120 хиљада пушака, а такође и топова, граната, метака.

определенные гарантии территориальным требованиям Сербии. Этого оно сделать не могло, так как страна в значительной степени сама зависела от своих союзников по Антанте, особенно в 1915 г., когда остро нуждалась во всесторонней помощи Англии и Франции.

По свидетельству французского посла в России М. Палеолога, в ноябре 1914 г. Николай II в беседе с ним, говоря о Сербии, подчеркнул необходимость присоединения к ней Боснии и Герцеговины, Далмации и Северной Албании. Македония должна была быть поделена между Сербией и Болгарией, которую предполагалось привлечь к участию в войне на стороне Антанты¹⁵. Имеются данные, что официальные круги в России скептически смотрели на планы общегославянского объединения. Однако в российской печати в 1914г. широко обсуждались варианты реорганизации многонациональной империи Габсбургов и образования на ее развалинах новых национальных государств на принципах воссоединения «единоплеменных народов». Так, газета «Русское слово» в статье от 4 сентября 1914 г. выдвинула идею воссоединения вокруг Сербии Боснии и Герцеговины, Хорватии и Далмации, Баната и Буковины, считая, что там проживают югославы. Та же газета указывала, что возможны и другие варианты решения югославянского вопроса. Одновременно выражалась уверенность в решающей роли Сербии в объединительном процессе и, в частности, указывалось: «Сквозь кровавый туман уже проглядывают контуры будущей Европы, ее бастионами будут Великая Сербия, объединенная Румыния и свободная Чехия».

Российская социал-демократия в лице РСДРП поддерживала идею сербских и болгарских социалистов о создании Балканской республиканской федерации. Не была в стороне от югославянского вопроса и российская дипломатия.

Официально Петроград никак не прореагировал на Нишскую декларацию, прежде всего из-за того, что не желал осложнений с Англией и Францией, которые были против создания Великой Сербии. Об этом заявил итальянский посол в России А. Карлотти начальнику канцелярии МИД барону М. Шиллингу в беседе 27 февраля 1915 г.

Наиболее рельефно позиция российской дипломатии в югославянском вопросе раскрывается в записке А. М. Петряева, опытного дипломата, специалиста по балканским и ближневосточным делам. В 1917 г. он стал помощником министра иностранных дел. В 1915 г. Петряев предсказывал, что Австро-Венгрия потеряет в результате войны ряд национальных районов, в том числе и югославянские земли,

15 Палеолог М. Царская Россия во время Первой мировой войны. М., 1991. С. 28–29.

Према сведочењу француског изасланика у Русији М. Палеолога, у новембру 1914. г. Николај II је у разговору с њим, говорећи о Србији, истакао неопходност припајања Босне и Херцеговине, Далмације и Северне Албаније Србији. Македонија је морала да буде подељена између Србије и Бугарске, коју су покушавали да привуку да учествује у рату на страни Антанте.¹⁵ Постоје подаци о томе да су званични кругови у Русији скептично гледали на планове општејугословенског уједињења. Ипак, у руској штампи 1914. г. нашироко су се разматрале варијанте реорганизације вишенационалне империје Хабзбурговаца и образовања нових националних држава на њеним рушевинама по принципима уједињења „једноплеменских народа”. Тако су новине „Руска реч” у тексту од 4. септембра 1914. г. истакле идеју уједињења Босне и Херцеговине, Хрватске и Далмације, Баната и Буковине око Србије, сматрајући да тамо живе Југословени. Ове новине су указивале на то да су могуће и друге варијанте решења југословенског питања. Истовремено се изражавало и уверење у одлучујућу улогу Србије у процесу уједињења и нарочито се указивало: „Кроз крваву маглу се већ назире обриси будуће Европе, њени бедеми биће Велика Србија, уједињена Румунија и слободна Чешка”.

Руска социјалдемократија оличена у РСДРП подржавала је идеју српских и бугарских социјалиста о стварању балканске републиканске федерације. Није се држала по страни од југословенског питања ни руска дипломатија.

Званично, Петроград није никако реаговао на Нишку декларацију, пре свега јер није желео компликације с Енглеском и Француском, које су биле против стварања Велике Србије. О томе је изјавио италијански изасланик у Русији А. Карлоти председнику канцеларије МИД,¹⁶ барону М. Шилингу, у разговору 27. фебруара 1915. г.

Најсликовитије се позиција руске дипломатије у југословенском питању открива у запису А. М. Петрјаева, искусног дипломате, специјалисте за балканска и блискоисточна питања. 1917. г. он је постао помоћник министра спољних послова. 1915. г. Петрјаев је предвиђао да ће Аустроугарска изгубити у рату низ националних области, укључујући и југословенске земље, пре свега Босну и Херцеговину. Баш као и српски политичари, он је сматрао да би Србија могла да одигра улогу „другог Пијемонта”, што је одговара-

15 *Палеолог М.* Царская Россия во время Первой мировой войны. М., 1991. С. 28–29.

16 Министарство спољних послова (прим. прев)

прежде всего Боснию и Герцеговину. Так же как и сербские политические деятели, он считал, что Сербия могла бы сыграть роль «второго Пьемонта», что соответствовало интересам России. Он писал: «Возникновение единой Великой Сербии или сербо-хорвато-словенского государства было бы самым удачным решением югославянского вопроса, и в русских интересах стремиться к тому, чтобы эта политическая комбинация осуществилась». По его мнению, сильное славянское царство на берегах Адриатического моря, интересы которого нигде не сталкиваются с русскими, было бы «весьма желательным элементом в нашей будущей западноевропейской политике»¹⁶. Но уже тогда Петряев видел опасность насильственного присоединения к Сербии хорватов и словенцев, указывал на необходимость проведения более осторожной политики естественного объединения и на исключение насильственного варианта присоединения хорватов к Сербии, так как «небольшой народ в 5 млн не может поглотить равный ему по численности другой, хотя и родственный народ, но отличный по религии и культуре и противящийся такому поглощению»¹⁷. Российский дипломат делал вывод о заинтересованности России в стремлении Сербии к национальному единству и о необходимости оказания ей мощной поддержки в достижении этого идеала.

В записке обращалось внимание на отношение Англии, Франции и Италии к югославянской проблеме, при этом указывалось, что при проведении российской политики необходимо иметь в виду, что Англия и Франция по высшим политическим соображениям не будут поддерживать великосербские планы и способствовать образованию на берегах Адриатики большого славянского государства, тяготеющего к России. «Они несомненно предпочтут создание независимого хорватского королевства, которое всецело подпадет под их влияние и будет служить им опорой для умирения итальянских империалистических притязаний в Адриатике и Средиземном море»¹⁸.

Главное состояло в том, что в долговременные геополитические расчеты этих стран не входило намерение способствовать усилению влияния России на Балканах. Это показала вся дальнейшая история, как в годы Первой мировой войны, так и в последующий период.

Война обострила национальный вопрос в империи Габсбургов, усилила центробежные тенденции и процессы национального самоопределения народов, общую тенденцию к созданию национальных государств.

16 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 166.

17 Там же. С. 167.

18 Там же.

ло интересима Русије. Он је писао: „Настајање јединствене Велике Србије или српско-хрватско-словеначке државе било би најсрећније решење југословенског питања, и у руским интересима је настојање да се та политичка комбинација оствари”. По његовом мишљењу, јако словенско царство на обали Јадранског мора, чији се интереси неће никад сукобљавати са руским, било би „веома пожељан елемент у нашој будућој западноевропској политици.“¹⁷ Али већ тада је Петрјаев видео опасност од насилног припајања Србији Хрвата и Словенаца, указивао је на неопходност вођења пажљивије политике природног уједињења и на искључење насилне варијанте припајања Хрвата Србији, пошто „невелики народ од 5 милиона не може да прогута други, једнако бројан народ, додуше сродан, али различит по религији и култури и који се противи таквом гутању.“¹⁸ Руски дипломата је дошао до закључка да је Русија заинтересована за тежње Србије ка националном јединству и о неопходности да јој се укаже снажна подршка у достизању овог идеала.

У белешкама се обраћала пажња на однос Енглеске, Француске и Италије према југословенском проблему, а притом се указивало на то да је при вођењу руске политике неопходно имати у виду да Енглеска и Француска, из виших политичких разлога, неће подржавати великосрпске планове и помагати у образовању на обалама Јадрана велике словенске државе која тежи Русији. „Они ће несумњиво дати предност стварању независне хрватске краљевине, која би у целини пала под њихов утицај и служила им као ослонац за смиривање италијанских империјалистичких претензија на Јадранском и Средоземном мору.“¹⁹

Најважније је било то што у дугорочне геополитичке планове ових земаља није улазила намера да се појача утицај Русије на Балкану. О овом сведочи даља историја, како у годинама Првог светског рата, тако и у послератном периоду.

Рат је погоршао национално питање у Хабзбуршком царству, појачао је центрифугалне тенденције и процесе националног самоопредељења народа, општу тенденцију ка стварању националних држава.

Манифестација овог процеса у југословенским земљама Аустроугарске било је стварање тзв. Југословенског одбора у Лондону (мај 1915. г.), који је предводио Анте Трумбић – Хрват из Далмације, који

17 Писарев Ю. А. Тайны Первой мировой войны. С. 166.

18 Исто. С. 167.

19 Исто

Проявлением этого процесса в югославянских землях Австро-Венгрии явилось создание в Лондоне (май 1915 г.) так называемого Югославянского комитета, который возглавил Анте Трумбич — хорват из Далмации, разделявший точку зрения о народном единстве сербов, хорватов, словенцев. Отношение сербского правительства и его премьера Н. Пашича к идее создания единого государства не было однозначным. Однако тот факт, что военное поражение Сербии было использовано Трумбичем для провозглашения лозунга о пересмотре Нишской декларации и о том, чтобы теперь Хорватия стала центром объединения всех югославянских земель, вызвал обеспокоенность сербского премьера. Тем более что сербское руководство не получило от великих держав каких-либо гарантий в отношении реализации его территориальных претензий.

Главной надеждой и опорой Сербии была Россия. В конце апреля 1916 г. сербская правительственная делегация посетила Петроград, где Пашича принял Николай II. Российская сторона в принципе высказалась в поддержку Сербии на международной арене, однако документы свидетельствуют, что часть сербских требований не вызвали одобрения в Петрограде. Особенно это касалось провозглашения планов поглощения Сербией Албании, прохладно были встречены и предложения о включении в состав Сербского королевства Хорватии. Сазонов лишь заявил, что «Россия стоит... за то, чтобы объединение двух элементов (Сербии и Хорватии) было достигнуто на путях взаимного убеждения и компромисса»¹⁹.

Англия и Франция вообще советовали российской дипломатии не давать каких-либо обещаний Сербии по территориальным проблемам. А английский премьер-министр Д. Ллойд Джордж высказался за создание нескольких автономных государств в составе Австро-Венгрии после ее «демократизации»²⁰. Тем не менее Сербия все же рассчитывала на поддержку России в реализации идеи создания «Великой Сербии». Возможно, так и произошло бы; с учетом той роли, которую играли вооруженные силы России в боевых действиях, она могла оказать серьезную поддержку сербским требованиям на мирных переговорах.

Несмотря на все тяготы войны, Россия встретила 1917 г. на вершине военного могущества: 202 дивизии находились на фронтах, под ружьем было 7 млн человек, военно-промышленный комплекс работал в полную силу. Однако после краха в феврале—марте 1917

19 Цит. по: *Писарев Ю. А.* Сербия на Голгофе и политика великих держав 1915—1916 гг. М., 1993. С.54.

20 История Югославии. Т. 2. М., 1963. С. 16.

је делио мишљење о народном јединству Срба, Хрвата и Словенаца. Однос српске влада и њеног председника Н. Пашића према идеји стварања јединствене државе није био једнозначан. Ипак, чињеница да је војни пораз Србије Трумбић искористио да прогласи идеју о ревизији Нишке декларације и даће сад Хрватска постати центар уједињења свих југословенских земаља, изазвала је узнемиреност српског премијера. Тим пре што српско руководство није добило од великих сила никакве гаранције за реализацију његових територијалних претензија.

Главна нада и ослонац Србије била је Русија. Крајем априла 1916. г. делегација српске владе је посетила Петроград, где је Пашића примио Николај II. Руска страна је у принципу исказала подршку Србији на међународном плану, иако документи сведоче о томе да део српских захтева није наишао на одобравање Петрограда. То се посебно тицало планова апсорпције Албаније од стране Србије, хладно су били дочекани и предлози о укључењу Хрватске у састав Краљевине Србије. Сазонов је само изјавио „да се Русија заузима ... за то да се уједињење два елемента (Србије и Хрватске) постигне путем међусобног поверења и компромиса.“²⁰

Енглеска и Француска су чак саветовале руску дипломатију да не даје никаква обећања Србији по питању територијалних проблема. А енглески премијер Д. Лојд Џорџ изнео је став о стварању неколико аутономних држава у саставу Аустроугарске после њене „демократизације“.²¹ Без обзира на ово, Србија је и даље рачунала на подршку Русије у реализацији идеје стварања „Велике Србије“. Можда би тако и било; ако имамо на уму улогу коју су играле оружане снаге Русије у војним операцијама, Русија је могла да пружи озбиљну подршку српским захтевима у мировним преговорима.

Без обзира на све тешкоће рата Русија је дочекала 1917. годину на врхунцу војне моћи: 202 дивизије су се налазиле на фронтима, 7 милиона људи је било под оружјем, војно-индустријски комплекс радио је пуном снагом. Ипак, после слома царског режима у фебруару-марту 1917. г. и као последица настанка унутрашњополитичке кризе, међународна позиција руске државе се пољуљала. Осим тога, у априлу 1917. г. у рат на страни Антанте су ступиле САД, што је довело до новог обрта у супарништву великих сила око будуће поделе света и сфера интереса.

20 Цит. од: *Писарев Ю. А. Сербия на Голгофе и политика великих держав 1915–1916. г. М., 1993. С. 54.*

21 *История Югославии. Т.2.М., 1963. С. 21.*

г. царского режима и наступившего вследствие этого внутривосточного кризиса международные позиции Российского государства пошатнулись. К тому же в апреле 1917 г. в войну на стороне Антанты вступили США, что привело к новому витку в соперничестве великих держав за будущий передел мира и сфер интересов.

Октябрьская революция и выход России из войны вывели ее из игры в балканском деле. Сербское правительство утратило всякие надежды на российскую помощь в реализации своих внешнеполитических замыслов.

События 1917 г. в России отчасти подтолкнули сербское правительство к тому, что 20 июня 1917 г. на острове Корфу между представителями Сербии и Югославянского комитета была подписана Корфская декларация, определившая условия создания единого государства. Между сербскими правящими кругами и деятелями Комитета был достигнут компромисс о создании единого государства сербов, хорватов и словенцев. Это государство должно было стать конституционной монархией во главе с сербской династией Карагеоргиевичей.

В Декларации говорилось о едином трехименном югославянском народе. Это положение могло быть истолковано по-разному. С одной стороны, оно предполагало равенство всех трех народов, с другой — являлось отступлением от принципа самоопределения народов, который выдвигался в международных отношениях как главное требование при образовании новых независимых государств не только социал-демократами и новым большевистским правительством, но и американскими и европейскими политиками. Поскольку проблема самоопределения народов и самоопределения наций имеет длительную историю и широчайший международно-правовой и философский аспекты, то обращение к данной тематике представляется возможным лишь в контексте вопроса об образовании югославского государства в результате Первой мировой войны.

Чем руководствовалось сербское правительство, подписав Корфскую декларацию, что являлось фактически отказом от объединения всех сербов в «Великой Сербии»? Конечно, главное — такое решение зависело от союзников в лице великих держав. Не случайно на заседании сербского комитета министров 14 июня 1917 г. констатировалось: «От успехов союзных войск зависит, сможем ли мы выполнить три пункта нашей политической программы: 1) сохранить Сербию, 2) объединить все сербские земли, 3) объединить все югославянские земли»²¹.

21 Версаль и новая Восточная Европа. М., 1996. С. 21.

Октобарска револуција и излазак Русије из рата избацили су је из игре у балканском питању. Српска влада је изгубила све наде на руску помоћ у реализацији својих спољнополитичких замисли.

Догађаји из 1917. г. у Русији су делимично погурали српску владу да 20. јуна 1917. г. на острву Крф потпише Крфску декларацију између представника Србије и Југословенског одбора, која је диктирала услове стварања заједничке државе. Између српских владајућих кругова и функционера Одбора био је постигнут компромис о стварању заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца. Та држава требало је да постане уставна монархија са династијом Карађорђевића на челу.

У Декларацији се говорило о једном троименом југословенском народу. Тај став је могао бити тумачен на различите начине. С једне стране, он је претпостављао једнакост сва три народа, с друге стране – представљао је одступање од права на самоопредељење народа, које се истицало као главни захтев у међународним односима при стварању нових независних држава, не само од стране социјалдемократата и нове бољшевичке владе, већ и од стране америчких и европских политичара. Како проблем самоопредељења народа и самоопредељења нација има дугу историју и веома широк међународноправни и филозофски аспект, то је и приступ датој теми могућ само у контексту питања стварања југословенске државе као резултат Првог светског рата.

Чиме се руководила српска влада потписавши Крфску декларацију која је фактички представљала одустајање од уједињења свих Срба у „Велику Србију”? Наравно, најважније је то што је такво решење зависило од савезника које су оличавале велике силе. Није случајно на заседању српског министарског одбора 14. јуна 1917. г. било констатовано: „Од успеха савезничких армија зависи да ли ћемо ми моћи да испунимо три тачке нашег политичког програма: 1) да сачувамо Србију, 2) ујединимо све српске земље, 3) ујединимо све југословенске земље.“²²

После слома Царске Русије и проглашења од стране бољшевичке владе Совјетске Русије принципа „свет без анексија и контрибуција”, САД, оличене у свом председнику Вудроу Вилсону, 8. јануара 1918. г. предложиле су „Четрнаест тачака” као основу за мирно решавање и пројекат новог светског поретка. Принципи: „успостављање историјске правде“ и „право народа на национално самоопредељење” представљали су моралну и политичко-идеолошку срж тог програма. Ипак, 10. тачка Вилсоновог програма, која се непосредно тичала

22 Версаль и новая восточная Европа. М., 1996. С. 21.

После краха царской России и провозглашения большевистским правительством Советской России принципа «мир без аннексий и контрибуций», США, в лице их президента Вудро Вильсона, 8 января 1918 г. предложили «Четырнадцать пунктов» в качестве основ для мирного урегулирования и проекта нового мирового порядка. Принципы: «восстановление исторической справедливости» и «право народов на национальное самоопределение» составили моральный и политико-идеологический стержень этой программы. Тем не менее 10-й пункт программы Вильсона, касавшийся непосредственно судьбы народов Австро-Венгрии, говорил лишь о предоставлении «наиболее свободной и благоприятной возможности для автономного развития». Тем самым право народов на национальное самоопределение натолкнулось в конкретной ситуации на серьезные препятствия, главным из которых были различные интересы правительств внутри антантовского блока, а также на крайне сложные противоречия этнотерриториального характера между народами, входившими в Австро-Венгерскую монархию.

Сепаратный мир Советской России со странами Четверного союза и выход ее из войны привели к ликвидации статуса России как великой державы и устранению ее как субъекта международных отношений при решении послевоенных территориальных проблем в Европе в целом и балканском регионе в частности. Их решение полностью стало зависеть от воли и интересов Англии, Франции и США. В такой ситуации Сербии не оставалось ничего иного, как обратиться к союзу с другими югославянскими народами. Правительство Пашича понимало, что объединения всех сербов невозможно добиться в какой-либо иной форме, кроме создания единого государства всех югославян. Хорваты же были напуганы, что в программе Вильсона предусматривалось сохранение Австро-Венгрии и предоставление Хорватии всего лишь автономии. К тому же, согласно секретному Лондонскому договору (1915), создавалась угроза итальянской оккупации Далмации и ряда районов Хорватии и Словении, обещанных Италией странами Антанты в качестве компенсации за ее участие в войне. Из-за отсутствия у Хорватии собственных вооруженных сил у нее не было никакой надежды на создание своего государства.

Военные победы стран Антанты в 1918 г., поражение австро-венгерских войск на фронтах привели к развалу вооруженных сил Австро-Венгрии. В воинских соединениях вспыхивали восстания. 14—15 сентября 1918 г. войска Антанты прорвали Салоникский фронт. 29 сентября капитулировала Болгария. 1 ноября сербская армия вступила в Белград. 13 ноября между Сербией и Венгрией было заключено перемирие. Воспользовавшись капитуляцией Австро-Венгрии, а затем Германии, сербские войска к середине ноября 1918 г. очистили от австро-венгерских войск почти все югославянские земли.

судбине народа Аустроугарске, говорила је само о давању „најслободније и најбоље могућности за аутономни развој.“ Самим тим право народа на национално самоопредељење налетело је у конкретної ситуацији на озбиљне препреке, од којих су главне биле различити интереси сила унутар блока Антанте, а такође и крајње сложене противречности етнотериторијалног карактера међу народима који су улазили у састав Аустроугарске монархије.

Сепаратни мир Совјетске Русије са земљама Четворног савеза и њен излазак из рата довели су до ликвидирања статуса Русије као велике силе и њеног одстрањења као субјекта међународних односа при решавању послератних територијалних проблема у Европи у целини и у балканском региону конкретно. Њихово решавање је сада потпуно зависило од воље и интереса Енглеске, Француске и САД-а. У таквој ситуацији Србији није остало ништа друго до да ступи у савез са другим југословенским народима. Пашићева влада је разумела да је уједињење свих Срба немогуће постићи у било каквом другачијем формату осим кроз стварање заједничке државе свих Југословена. Хрвати су, пак, страховали да се у Вилсоновом програму разматра очување Аустроугарске уз давање аутономије Хрватској. Осим тога, у складу са тајним Лондонском уговором (1915), претила је и италијанска окупација Далмације и низа области Хрватске и Словеније, које су биле обећане Италији од стране земаља Антанте у виду компензације за њено учествовање у рату. Због непостојања сопствених војних снага Хрватска није имала никакву наду на стварање своје државе.

Ратне победе земаља Антанте 1918. г. и пораз аустроугарске војске на фронтима довели су до распада војних снага Аустроугарске. У војним редовима избијали су устанци. 14–15. септембра 1918. г. трупе Антанте су пробиле Солунски фронт. 29. септембра капитулирала је Бугарска. 1. новембра српска армија ушла је у Београд. 13. новембра је склопљено примирје између Србије и Аустроугарске. Искористивши капитулацију Аустроугарске, а затим и Немачке, српска војска је средином новембра 1918.г. очистила скоро све југословенске земље од аустроугарске војске.

29. октобра 1918. г. у условима општег распада Аустроугарске монархије и револуционарних наступа хрватски Сабор (парламент) у Загребу прогласио је отцепљење свих југословенских провинција од Аустроугарске и стварање Државе Словенаца, Хрвата и Срба (СХС).

24. новембра исте године Народно вијеће представника Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније у Загребу је донело решење о уједињењу Државе СХС са Краљевином Србијом и Црном Гором.

29 октября 1918 г. в условиях общего распада Австро-Венгерской монархии и революционных выступлений хорватский Сабор (парламент) в Загребе объявил об отделении всех югославянских провинций от Австрии и создании Государства словенцев, хорватов и сербов (СХС).

24 ноября того же года Народное вече представителей Хорватии, Боснии и Герцеговины и Словении в Загребе вынесло решение об объединении Государства СХС с Сербским королевством и Черногорией. 26 ноября того же года решение об объединении с Сербией приняла Народная скупщина Черногории, а 15 ноября — Народная скупщина Воеводины. 1 декабря 1918 г. делегаты загребского Народного веча вручили в Белграде верноподданнический адрес сербскому принцу-регенту Александру Карагеоргиевичу, в тот же день он объявил о создании Королевства сербов, хорватов и словенцев (Королевства СХС).

Таким образом, сторонники независимого хорватского государства потерпели поражение. В тех условиях Государство СХС с центром в Загребе было бы нежизнеспособно. Объединение с Сербией диктовалось внешними обстоятельствами. Во-первых, объединившись с Сербией, Хорватия и Словения попали в лагерь победителей, что помогло им защитить свои этнические границы. В ином варианте — в случае независимости — территория Далмации, по условиям договора союзников с Италией (1915), отошла бы к последней. Во-вторых, сербы, составлявшие в Хорватии более 20% населения, вряд ли смирились бы с таким решением.

Итак, интересы сохранения собственных наций требовали от Загреба и Любляны объединения с Сербией в единое государство. В определенном смысле решение о создании Королевства СХС можно считать политическим самоопределением югославянских народов, входивших в бывшую Австро-Венгерскую монархию. Внешний фактор был решающим для государственного союза Хорватии и Словении с Сербией и Черногорией, Боснией и Герцеговиной.

Границы и территории Королевства СХС, как и других балканских стран, определялись на мирных конференциях по воле великих держав без участия России. Тем самым существенно нарушался общеевропейский баланс сил и интересов, сложившийся в определенной степени в Европе к началу XX в., уравновешиваемый ранее царской Россией.

19 сентября 1918 г. в Сен-Жермене (близ Парижа) был подписан мирный договор с Австрией, в преамбуле которого констатировалось, что Австро-Венгерская монархия прекратила существование

26. новембра исте године решење о уједињењу са Србијом је донела Народна скупштина Црне Горе, а 15. новембра Народна скупштина Војводине.²³ 1. децембра 1918. г. делегати загребачког Народног вијећа уручили су у Београду адресу о верном поданству српском принцу-регенту Александру Карађорђевићу, и истог дана је он прогласио стварање Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевство СХС).

На тај начин, присталице независне хрватске државе су претрпеле пораз. У тим условима Држава СХС са центром у Загребу била би неспособна за живот. Уједињење са Србијом су диктирале спољашње околности. Прво, ујединивши се са Србијом Хрватска и Словенија су доспеле у табор победника, што им је помогло да заштите своје етничке границе. У другој варијанти – у случају независности – територија Далмације, по условима уговора савезника са Италијом (1915), припала би Италији. Друго, Срби, који су чинили преко 20% становника у Хрватској, тешко да би се помирили с таквим решењем.

Дакле, интереси очувања сопствених нација захтевали су од Загреба и Љубљане уједињење са Србијом у јединствену државу. У одређеном смислу решење о стварању Краљевине СХС може се сматрати политичким самоопредељењем југословенских народа који су улазили у састав бивше Аустроугарске монархије. Спољашњи фактор је био кључан за државни савез Хрватске и Словеније са Србијом и Црном Гором и Босном и Херцеговином.

Границе и територије Краљевства СХС, као и других балканских земаља, одређивале су се на мировним конференцијама по вољи великих сила, без учешћа Русије. Самим тим се суштински нарушавала општеевропска равнотежа снага и интереса која се развила у одређеном степену у Европи почетком XX века, коју је раније одржавала Царска Русија.

19. септембра 1918. г. у Сен-Жермену (близу Париза) био је потписан мировни споразум са Аустријом, у чијој се преамбули констатовало да је Аустроугарска монархија престала да постоји и да су савезници признали као независне и савезничке државе, настале на територији бивше Аустроугарске: Аустрију, Мађарску, Чехословачку, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. У регији Клагенфурга (Словенска Крајина) био је предвиђен плебисцит, после ког је ова регија била укључена у састав Аустрије 1920. г.

23 Напомена преводиоца: У питању је скупштина на којој су присаједињење Србији прогласили Банат, Бачка и Барања 25. новембра (датум је погрешан), док је Срем то учинио на својој скупштини дан раније. Такође, појам Војводине као административно-територијалне јединице у то доба није постојао.

и что союзники приняли в качестве независимых и союзнических государства, возникшие на территории бывшей Австро-Венгрии: Австрию, Венгрию, Чехословакию, Королевство сербов, хорватов, словенцев. В районе Клагенфурта (Словенская Краина) предусматривался плебисцит, после которого этот район был в 1920 г. включен в состав Австрии.

Вопрос о границе между Италией и Королевством СХС определялся Рапалльским договором (12 ноября 1920 г.). Италия отказалась от притязаний на Далмацию, но к ней отошла почти вся Истрия с Триестом и Пулой, Опатия, полоса побережья и порт Зара (Задар). 70% населения отошедших к Италии территорий было славянским. Так эта страна была вознаграждена за свое участие в войне на стороне Антанты. Это породило новые югославо-итальянские противоречия.

По Нейискому мирному договору с Болгарией (27 ноября 1919 г.) к Королевству СХС отошли четыре района с городами Цариброд, Босилеград и Струмица в Македонии, а также несколько сел Кульского района. Вершители судеб народов совершенно не вдавались в подробности болгаро-сербского спора об этнической принадлежности славянского населения Македонии: относится ли оно к болгарам, сербам или же выделилось в самостоятельную нацию. Интересы же македонского населения вообще никого из участников переговоров не беспокоили. Предложения болгарской делегации, чтобы Македония в своих географических границах превратилась в «независимое государство», остались без внимания. Вардарская Македония осталась в составе Королевства СХС. Таким образом, государства Антанты довольно жестко поступили с Болгарией за ее отступничество в войне.

Сербия, несмотря на тяжелые испытания в период отступления своей армии и оккупации, в результате войны в основном добилась своих военно-политических целей. Королевство СХС, санкционированное Парижской мирной конференцией, стало самым крупным по территории и населению государством Балканского полуострова и главной составной частью созданной великими державами Версальской системы. Его территория составила 248 тыс. кв. км с населением 12 млн человек. В него вошли Сербия, Черногория, Хорватия, Далмация, Словения, Босния и Герцеговина, Воеводина, Вардарская Македония.

Система мирных договоров в рамках Парижской мирной конференции 1919–1920 гг. завершила начавшийся в конце XIX в. процесс «балканизации», то есть искусственного проведения великими державами границ между государствами Балканского полуострова. Появились новые государства: маленькая Албания с населением едва в миллион человек и самое крупное — Королевство СХС. Деклари-

Питање границе између Италије и Краљевине СХС решавало се Рапалским уговором (12. новембар 1920.г.). Италија је одустала од претензија на Далмацију, али је њој припала скоро цела Истра с Трстом и Пулом, Опатија, обалски појас и лука Зара (Задар). 70% становништва територија које су припале Италији било је словенско. Тако је та земља била награђена за своје учешће у рату на страни Антанте. То је изродило нове југословенско-италијанске сукобе.

Према Нејском мировном споразуму с Бугарском (27. новембар 1919. г.) Краљевини СХС су припале четири регије с градовима Цариброд, Босилеград и Струмица у Македонији, а такође и неколико села Кулске регије. Они који су решавали судбине народа нису се уопште удубљивали у детаље бугарско-српског спора о етничкој припадности словенског становништва Македоније: припада ли оно Бугарима, Србима или се издвојило у самосталну нацију. Интереси македонског становништва уопште нису бринули никог од учесника преговора. Предлози бугарске делегације да Македонија у оквиру својих географских граница постане „независна држава” нису привукли ничију пажњу. Вардарска Македонија је остала у саставу Краљевине СХС. На овај начин државе Антанте су прилично сурово поступиле према Бугарској за њену издају у рату.

Без обзира на тешка искушења у периоду повлачења своје војске и окупације, Србија је, као резултат рата, у основи остварила своје војно-политичке циљеве. Краљевина СХС санкционисана Париском мировном конференцијом постала је највећа држава Балканског полуострва по величини територије и броју становника и главни саставни део Версајског система који су створиле велике силе. Њена територија је имала је 248 хиљада квадратних километара са 12 милиона становника. У њен састав ушле су Србија, Црна Гора, Хрватска, Далмација, Словенија, Босна и Херцеговина, Војводина, Вардарска Македонија.

Систем мировних споразума у оквиру Париске мировне конференције 1919–1920. године окончао је процес „балканизације” започет крајем 19. века, тј. вештачког повлачења граница држава Балканског полуострва од стране великих сила. Појавиле су се нове државе: мала Албанија с једва милион становника, и највећа – Краљевина СХС. Принципи успостављања историјске правде и репарације који су били декларисани од стране држава-победница ставили су Бугарску у ред најуниженијих и најкажњенијих држава – онаквих каква је била Немачка. Мировни споразуми су изродили нове територијалне и етничке сукобе на Балкану. Међу њима су за Краљевину СХС глав-

рованные державами-победительницами принципы восстановления исторической справедливости и репараций поставили Болгарию в ряд наиболее униженных и наказанных государств — таких как Германия. Мирные договоры породили на Балканах новые территориальные и этнические противоречия. Среди них для Королевства СХС главными были территориальные споры с Италией, Болгарией, Австрией, Венгрией и Румынией.

В результате Первой мировой войны и Октябрьской революции в России был сдвинут целый цивилизационный пласт, рухнули и перестали существовать четыре империи — Российская, Германская, Австро-Венгерская и Османская. На карте появились новые государства, на 1/6 земной суши укрепился новый общественный строй. Европа, так и не найдя решения геополитических и территориальных проблем, замерла на 20 лет в ожидании нового разлома.

Балканы, исторически являвшиеся зоной военно-стратегических интересов и безопасности России, оказались вместе с Проливами в сфере влияния двух держав-победительниц — Великобритании и Франции. После октября 1917 г. Россия, единственная из стран Антанты, оказалась отстраненной от решения как балканских проблем, так и формирования нового миропорядка, основанного на принципах, провозглашенных Лигой Наций. Она на долгие годы была вытеснена как фактор силы из Балканского региона в результате перераспределения сфер влияния между ее историческими конкурентами — Англией и Францией.

Тем не менее в годы Первой мировой войны Россия — в последнюю минуту своего исторического бытия великой империи — спасла маленькую Сербию от уничтожения, оставив ей радость победы и заботы государственного строительства. Россия оставила за спиной маленький островок братского православного государства, который стал для многих русских изгнанников «землей обетованной»²².

По некоторым данным, на Салоникском фронте сложили свои головы более 6 тыс. русских воинов²³. Думается, что исторический смысл участия России в Первой мировой войне, в том числе и в боевых действиях на Балканском фронте, очень хорошо передан русским философом — эмигрантом Г. П. Федотовым в работе «Лицо России». Он, в частности, писал: «Лицо России... в молчаливом и смиренном героизме русского солдата-мученика, убелившего своими костями Европу и Азию ради прихоти своих владык, но и ради

22 *Бондарева Е.* «Сейчас вы для меня еще дороже...» // *Родина.* 1996. № 10. С. 68–69.

23 *Маевский Вл.* Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии. Т. 2. Нью-Йорк. 1966. С. 39.

ни били територијални спорови са Италијом, Бугарском, Аустријом, Мађарском и Румунијом.

Као резултат Првог светског рата и Октобарске револуције у Русији померен је читав цивилизацијски слој, пропала су и престала да постоје четири царства – Руско, Немачко, Аустроугарско и Османско. На карти света су се појавиле нове државе, на 1/6 земљине сфере учврстило се ново друштвено уређење. Европа је, и не нашавши решења геополитичких и територијалних проблема, занемела на 20 година у очекивању новог слома.

Балкан, који је историјски био зона војно-стратешких интереса и сигурности Русије, заједно са Заливима²⁴ доспео је у сферу утицаја две државе-победнице – Велике Британије и Француске. После октобра 1917. г. Русија се, једина од земаља Антанте, нашла по страни од решавања како балканских проблема тако и формирања новог светског поретка, основаног на принципима које је прогласило Друштво Народа. Она је на много година истиснута као фактор силе из Балканског региона као резултат прерасподеле сфере утицаја између њених историјских противника – Енглеске и Француске.

Ипак, у годинама Првог светског рата Русија је – у последњим тренуцима свог историјског бивствовања као велике империје – спасила малу Србију од уништења, оставивши јој радост победе и бриге државног устројства. Русија је оставила за собом мало острво братске православне државе, која је постала за многе руске изгнанике „обећана земља”.²⁵

Према неким подацима на Солунском фронту је више од 6 хиљада руских војника дало своје животе.²⁶ Чини се да је историјски смисао учествовања Русије у Првом светском рату, укључујући и ратне операције на Балканском фронту, веома добро пренесен од стране руског филозофа – емигранта Г. П. Федотова у раду „Лице Русије”. Он је, између осталог, писао: „Лице Русије је...у ћутљивом и смиреном јунаштву руског војника-мученика, који је забелио својим костима Европу и Азију ради прохтева својих владалаца, али и ради очувања целине и силе своје домовине. Оно је у безбројним мученицима који су пали за слободу”.²⁷

24 Црноморски заливи (прим. прев.).

25 *Бондарева Е.*, Сейчас вы для меня ещё дороже ...“ // *Родина*. 1996. Бр. 10. С. 68–69.

26 *Маевский Вл.* Русские в Югославии. Взаимоотношения России и Сербии. Т.2. Њујорк. 1966. С. 39.

27 *Федотов Г.П.* Лицо России // *Свободные голоса*. Петроград. 1918. С. 17–18.

целости и силы родной земли. Оно в бесчисленных мучениках, павших за свободу»²⁴.

В 1934 г. в Белграде при перезахоронении останков русских солдат в своем надгробном слове сербский патриарх Варнава сказал: «... Ничто не может угасить наших чувств любви и благодарности к царской России и к великому русскому народу... И все мы хорошо знаем, как наши северные братья, русские, вместе с нами боролись и гибли в битвах на полях Сербии и своею кровью, своею смертью подтвердили свою любовь к нам, меньшим братьям своим»²⁵.

Творцы Версальской системы созданием Лиги Наций полагали, что они заложили правовые основы мира и надеялись с помощью этой организации и провозглашенных мирных принципов решения международных споров предотвратить новые конфликты и войны. Однако эти надежды были иллюзорными....

24 Федотов Г. П. Лицо России // Свободные голоса. Петроград. 1918. С. 17—18.

25 Маевский Вл. Русские в Югославии. С. 40—44.

1934. г. у Београду, при поновном сахрањивању посмртних остатака руских војника, у свом говору српски патријарх Варнава је рекао: „Ништа не може да угаси наша осећања љубави и захвалности према Царској Русији и великом руском народу... И сви ми добро знамо како су се наша северна браћа, Руси, заједно с нама борили и гинули у биткама на територији Србије и својом крвљу, својом смрћу потврдили своју љубав према нама, својој млађој браћи”.²⁸

Творци Версајског система су мислили да су стварањем Друштва Народа поставили правне основе за мир и надали су се да ће уз помоћ те организације и проглашених мирољубивих принципа решавања међународних спорова спречити нове конфликте и ратове. Али, те наде биле су илузије...

Рад приспео / Paper received: 14.5.2022.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 22.6.2022.

28 *Маевский Вл.* Русские в Югославии. С. 40–44.